

Vallásos néprajzi vonások a Balaton vidékén

A Balatont három vármegye öleli körül. Mindegyiket megyeárok határolja el a másiktól, mindegyiknek vannak különös néprajzi sajátosságai, de nem lehet állítani, hogy a megyefa egyúttal tilalomfául állná útját bizonyos vonatkozásoknak. Úgy összevegyülnek és átnyúlnak egymásba, akár a bakonyi hegynyúlványok Zalába és ahogy Mezőföld síkja hidat ver somogyi folytatásához a Sión át. Ha mégis vallomást kell tennünk, meghitelhetünk rá, hogy néprajzilag leggazdagabb a Somogy és belső Zala katolikus népe. A katolikus lelkület bizonyos önmegtartóztatás mellett is vidám és sok lelki kivirágzásra lendít. Környezetükre, szokásaikra, szólásaikra ráüti bélyegét. Templomaikból lelkükön hozzák a szenteltvíz harmatát, a tömjén illatát és szép szerető lelkük külsőben is hitet vall a katolicitásról. Rajt ez a bélyeg már a házon. A homlokzatán mondja az I H S jegy, hogy a gazda katolikus. A D-jel is előfordul. Ritkán fülke van a kontyos oromzaton; s a Szent Szűz, vagy szent Flórián, ritkábban Nepomuki szobra áll benne, bár ezek már városi vonások. A vakolatos homlokzatra naiv kőművesek átmásolták a deszka csúcsfalának díszait: keresztet tűztek a napkorongba, s jobbról, balról félholdat, csillagot sikerítettek. Az építető gazda kezdőbetűit is felmintázták. Ma pedig a cementből, palából, vagy eternitből formálnak váltakozóan a fedélre színes lapok elhelyezésével kereszteteket. Előfordul, hogy kőfeszület, vagy fakereszt tárja szét az illető telkéről karjait az arra haladók elé. Hatalmas törzsekből faragott fakeresztteken gyerekemlékeink csodája maradt ránk: az apró csengők csilingelése; a hold, nap, csillagok és egyéb szimbolikus jelvények bádogból metszett sokasága. Protestáns házon sok „parasztot” hagyott a mesterember. Legfeljebb a gazda nevének kezdőbetűje zárja az építetés évszámát. Bent a házban az öregbiblia bőrkötésben és fatáblában a sublóton. S kopasz falak régebben, ma vásári csecsebecse rajta.

Katolikus házon: az ajtónál szenteltvíztartó, az akasztójánál pár szál szentelt barka, vagy úrnapi virág; körül a falon szentképek, alattuk szentelt gyertyák. Viráglétrára rákerül koronának a kereszt. Faragcsáló pásztorok üvegbe is kirakják a keresztmotívumot. A Szűz képe előtt meggyújtják az olajmécsest szombatokon és ünnepei előtt.

Lakás után következik a ruházat. Mária-ünnepen a lányok fehérbe öltöznek. Sok helyütt koszorúsan, fátylasan gyertyával jelennek meg. Kivált Úrnapon bevett szokás. A katolikus nép nem hollótermészet. Nagypénteken se jár gyászba Dunántúlon. Nála a gyász nem vigasztalan. Remény az örökéletben való találkozásra. Kálomista nőknél általános a fekete ruha. Analóg, a hamvas varjút ezen a vidéken pápistának, a feketét kálvinistának mondják.

Sok szépség kikopott a néplélekből, de az Úr imádságában lekönyörgött kenyér elkészítése még máig is kedvesen történik a katolikusoknál. Gazdaasszony kétasszonynap között (aug. 15-től szept. 8-ig) teszi el az egész gazdasági évre szükséges sütnivalót. Az akkor eltett tojás is

állandó marad. A kenyér kovácsolása közben a *„Mindeneknek szemei tebenned bíznak Úristen”* kezdetű imát mondja az asszony s végeztével háromszor keresztáldást tesz rá Atya, Fiú, Szentlélek nevében. A beöltés után a sütőlapáttal ír három dűlt keresztet a kemence füstös szája fölé. Nem szabad a kenyeret megszegés után sebezett felével az ajtó felé fordítani, mert kimegy a házból. Ugyancsak megtisztelik a leejtett kenyeret:

„Uram bocsásd bűnömet”

igék kíséretében veszik föl. Letörlik és megcsókolják. Szegéskor keresztjel éri fenekén a felszelő késsel. Ezek a szép szokások. Az Úr imádságának kérését:

„a mi mindennapi kenyerünket adjad nekünk ma”

megtoldják avval az óhajjal, hogy tartsd meg nekünk máskorra is. A magyar népet egész sor hagyomány támogatja: Sarlós Boldogasszony az aratás közben esett Mária ünnepe; Szűz Mária képét látják a búzaszemen; Boldogasszony fátyola itt a lengő ökörnál s van egy vad növény, piros bogyót terem, amit ezen a vidéken Boldogasszony szöllejének mondanak. Csoda ez? Hisz népmondák és a költők száján a jó Isten leejtett könnycseppje a Balaton. A zalai katolikus nép Szűz Mária markába ejti, akinek valami katasztrófánál baja nem esett. Az Isten kezében van a jövő évi termése. A dajka és jó szülő száján Isten kalácsa itt is a fogyó és megújuló hold. Borús égen Isten szeme az átragyogó napos kék folt. Búzaszenteléskor minden résztvevő szakít vetés sását imakönyvébe a megáldott gabonátábláról.

Egyházával háromszor van dolga a falusi embernek: születésekor, házasodásakor és halálozásakor. Kivált a letűnő nemzedékeknél sok körülményesség kísérte, melyek között vallásos szín is akadt. Házasodáskor a vidékről ajánlott lányt a legény a sekrestyéből nézte ki. Takaros-e; ad-e magára; szemrevaló-e? Megesküvés után a templom előtt táncra perdült a násznép. A vőlegény vendégfővendége az írások szerint *„először dicsérte az Atya Istent, másodszor a Fiú Istent, harmadszor a Szentlélek Istent”*

, csak azután a meghívandó ház urát és asszonyát, hogy

„a szent esküvésnél, a szenthitnek föl vételére a fáradságot ne sajnálják”

. A papnak, kántornak kijáró rozmaringos fonott kalács, majd alma, később narancs már csak gyerekkori emlék a kilencvenes évekből.

Keresztelőnél, mikor a csecsemőt templomba viszik a keresztvízre, a bába mondja: *„pogányt viszünk, hívőt hozunk”*.

Visszatérve mondja:

„pogányt vittünk, hívőt hoztunk.”

Általános szokás, hogy a papnak szánt fiút a keresztelés után a szertartásos könyvvel háromszor fején érintik. Szegény emberek sok komát híttak, hogy legyen, aki a papot, kántort, bábát fizesse és a lebetegedett asszonyt „posztával” bőven eltartsák. Nem az egyház rendelése, hanem a nagy ajándék vezette a szülőket a kiválasztásnál. A megijedt gyerekek háromszor meghúzták az orrát a Szent Háromság nevének elrebegése között. Ónját is így öntötték; szenes vízzel is így mosdatják szemmel verés ellen. Felhasználják betegségek ellen a szentelt vizet, húsvéti megáldott sonkacsontot, virágvasárnapi barkát és úrnapi sátor-ágot. Minden falunak megvan a története, hogy a szent ostyával tehenét gyógyító megbolondult.

A beteghez rózsafüzérek mennek el imádkozni. A lélekharangot megcsöndítik a haldoklóhoz. De nem szabad meghúzni, vízbefúlt, akasztott emberekhez, mert hiába harangoznak vele felhők elé, a jég elveri a határt. Erre példát említenek föl. *„Még a régi jó öregek beszéltek”*

A halottvirrasztás mindegyre ritkább lesz; sok ferde vonását jegyezték fel belletriszták, etnográfusok és nevetségessé vált és közmondássá is:

„kutya baja, mint a szentesi halottnak.”

Leány, legény-halottat fehér ruhás lányok, ünneplős legények kísérik a temetőbe. A lánynak koszorúját, a legénynek bokrétáját viszik tányéron kék koporsója előtt. A sírokat húsvét előtt és halottak napja előtt igazítják össze. A temetőmesék kísértés, lélekjárás egy-két változata ma is élős. Egyébként már rossz csősz az a mondás a temetőkben, hogy a sírról lopott virág szerencsétlenséget hoz a házra. Az utolsónak eltakarított halott lesz a temető csősze, míg másikat nem temetnek. A marék föld se jár ki már az irgalmasság testi cselekedetei szerint.

Tormay Cécile horvátjai áldozatos lelkek *Ember a kövek között* című regényében. A hősnő temetésére termőföldjükből hoznak kendőjükben pár marékra valót. Tartják magukat s a háború csak lovat adott a tízparancsolatban ütköző cselekmények alá. Méhet, gyümölcsöt lopni, kivált méhrajt találni – szerencse. A jólét hizlalta az önzést, s kimúlásra ítélte a „javósokat.” Azonban a bajba esett ember fűhöz-fához kapkod s a háborúban eltűntek hozzátartozói megkeresték a „tudósokat”. A tudós asszony, vagy ember imádságokat rendelt, s dodonai jóslatokat mondott.

Itt-ott felelevenedtek a karácsonyi népszokások is. Legelemibb, mikor az iskolás gyerekek karácsony estéjén csordába állanak s kolompolva, csengőzve utcáról-utára haladnak. Néhány nagyobb gyerek pásztorszerepben ostorral durrogat. Másutt a község pásztora pattogatja végig a falut. Betlehemest a Balatonfőnél iskolás gyerekek járnak; ministráns ruhába öltöznek s többé vagy kevésbé díszes papírcsákót tesznek fejükre. Papendekliből kápolnát építenek s tele ragasztják szentképekkel. Szereplői angyal s két-három pásztor. Miután megtudakozták: Szabad-e karácsonyt köszönteni? karácsonyi énekeket zengenek. – Belső Zalában maszkérozva voltak. Az angyal ministráns ingben, templomi csengővel csengetve engedelmet kér a köszöntésre. Bent a Glóriát hadarja el. Utána belép az öreg pásztor s az öregséget utánozva behívja a többi pásztort. Ruhájuk szűr, bunda, hajuk-szakálluk kender. Mondókájuk közben láncos botot vertek a padlóhoz és sok jókívánság között, amit a háziakra kértek sorban (Adja Isten ennek...), magukról sem feledkeztek meg. A nyársas erősen emlegette a kolbászt, a szalonnát: *„Ha nem adnak szalonnát, kibököm a gerendát”*. Vagy: *„Zörgetik a ládát, pénzt akarnak adni”* . A

mondókában, melynek rostált szövegét Domonkos István állította össze a *Betlehemjárásban*

, bizony

„elbotlanak a szolgáló farában is”

. Regős gyűjteményeket és Domonkos szövegkönyvét összehasonlítva, látszik, hogy a zalaiak

összekeverték a betlehemezést a regöléssel. A regölésben szünet állott be s a hagyatékokat beolvasztották a karácsonyi szövegbe. Ide iktatok Sebestyén Gyula regös gyűjteményéből pár vallásos sort:

„Kelj fel gazda, kelj fel! Szállott Isten házadra, sokával, seregével, seregangelával, vetett asztalával, fele poharával. Haj, regő rejtem, azt is megengedte a nagy Úr Isten! – csodafiú szarvasnak ezer ága-boga, ezer ága-bogának száz mise gyertya gyújtatlan gyullagykék, ójtatlan alugyék.”

– A karácsonyi népszokásokat megelőzi a Luca napi kotyolás. A kotyoló fiú beköszönt az ablakon: szabad-e kotyóni? Aztán a gyerek fájára, szalmájára ül:

„Kity koty, kity koty, gelegenye kettő, mind a kettő meddő.”

Jön a kívánságok változatossága a leleményes kotyoló szerint:

„Kéetek tiktya tojjék, a másé csatázzék.”

Bizony a befejezés sokszor pajkos:

„Nem sokára hajnal lesz. Kendtek lánya — — lesz.”

De azért, mint a pogány költőket másoló szerzetes a Boldogságos Szűz nevével zárta a kódexét, a kotyoló is minden megbotránkoztatás nélkül Dicsértessék a Jézus Krisztussal köszönt el.

Ha a régi festők naivságával a Betlehemben a Három királyokat, sőt a menekülő Jézus képét is beállították, könnyű volt vízkeresztre hozzá venni a „csillagot”. Rúdra kis szita kérgét erősítették, kérgére csillagot vágtak ki s gyertyát gyújtottak bele s a vízkereszt ének refrénjével: *„Szép jel és szép csillag, szép napunk támadt”* a csillagot előre nyújtották. – Gyerekkoromban láttam Balázsjárást, de már elhagyták. Ezzel véget ért a karácsony körébe eső vallásos szokások sorozata.

A húsvét körébe kevesebb esik, mert már kevésbé érnek rá. Első fecske, hogy virághéten virágmagot kell vetni, de más hasznos veteményt nem szabad, mert az is csak dúsan virágzik. Nagyszombaton az első harangkonduláskor gazdaasszony a ház körületét söpri és kiáltva mondja: *„pusztuljatok kígyók, békák, mindenféle csúnya férgek.”* Sokan konyhakertjeikbe sietnek s uborka-, dinnye- s tökmagot raknak, hogy sokat kössön. Erre húsvétkor nem öntözködnek, nem locsolnak, hanem komáznak és kókányoznak. A hímes tojáscsere komázás. Fiúk, lányok egymás festett tojását összeütögetik, ez a kókányozás. Keresztgyereket hímes tojással ajándékozza meg a keresztszülő. Szentgyörgykor kilincsekre, ajtórepedésekre, kapukra nyírfaágat tűznek, hogy a boszorkány kerülje a ház táját.

A pünkösdi ünnepkör bájos szokása a pünkösdi királynéság. Kis helyesebb lányt lefátyoloznak és fehér ruhás lányok körülhordják a faluban. Királyné a kislány. Házankint: *„A pünkösdek jeles napján”*

egyházi éneket zengik karban. Az egyik betoldott versszaknál:

„Segéljétek királynénkat, Királynéasszonyságunkat pár garassal, pár tojással, papírosforinttal”

karjukra veszik a királynét s a magasba emelik. Az úrnapi sátorból vitt gallyat sokféle babonának használják. Kétasszonynap között kelt csirke jó tojó tyúk lesz.

Bár a babona lenézett bangaság, András napján úri lányok is böjtölnek, vánkosuk alá teszik éjjelre a fésűt, hogy megálmodják a vőlegényüket. Márta napján ma már csak a zsidók esznek magyarházban ludat. A paraszt eladja s a kalendáriumra hagyja a tél mineműségének jóslatát.

Még a halászoknál járta a céhes világban sok szép szokás. Ezekből újíttak föl a fonyódi zászlóavatáson párat. A balatoni halász a part népéből került ki. Babonáját is onnan vette. Ámbár Herman Ottó szerint a halászatban kitűnő megfigyelő s babonára szüksége nincsen.

A Balaton négy sarkát meglaktam, s ha belső Zaláról emlékeztem, nem értettem beljebb, mint ameddig elment Békefi Rémig apát úr a *Balatonmelléki egyházakban*.

A Balatont sín pár pántozza körül. Ez és a fürdővendégek halálos ellenségei a népi vonásoknak. Veszni indul a bájos falusiasság. Ha hadat üzenünk is a babonának, ami nagyon helyes, de a szép szokások maradjanak szentek, mint Finnországban, az igazán minta turáni kultúra hazájában.

Forrás: Magyar Kultúra. Társadalmi és Tudományos Szemle 9. Budapest, 1922. 522-526.